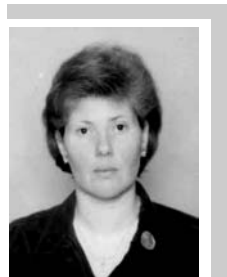

К. Б. ЛЕВЧЕНКО,
д-р юрид. наук

Kateryna B. Levchenko,
Ph.D. in Law

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ (СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ)

На початку 90-х рр. минулого сторіччя країни колишнього Радянського Союзу зіштовхнулася з проблемою торгівлі людьми. Використовуючи складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття і правову недосконалість захисту громадян молодій державі, нечисті на руку ділки організували кримінальний бізнес – запрошення громадян пострадянських країн працювати за кордоном, де вони піддаються експлуатації, заробляючи мізерні гроші собі і тисячі для організаторів цього бізнесу. Експорт “живого товару” здійснюється в Росію, Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, Сербію, Македонію, Кіпр, Португалію, Угорщину, Грецію, Чехію, Арабські Емірати, Ізраїль, США та інші країни. Чоловіків експлуатують як будівельників, шахтарів; жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Крім звичайної експлуатації, жінки наражаються на такий її різновид, як сексуальна експлуатація, яка приносить найбільші прибутки у сфері торгівлі людьми. Для торгівлі людьми не існує державних кор-

донів, немає різниці між розвинутими державами і державами, що розвиваються. Вона легко адаптується як до бідності, так і до розкоші, є актуальною майже для всіх народів.

Мета цієї статті полягає в аналізі трансформації підходів до розгляду проблем торгівлі людьми, визначенні динаміки її чинників, нових тенденцій в існуванні торгівлі людьми, спираючись на дослідження, які проводилися в Україні в 2003 р., наукові публікації фахівців (Бандурки О.М., Куца В.М., Лизогуба Я.Г., Орлеана А.М. та ін.), а також на практичний досвід організацій, які займаються протидією торгівлі людьми, перш за все підрозділів по боротьбі із злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми МВС України, для формування адекватних стратегій протидії.

Незважаючи на значимість цієї проблеми і великий суспільний інтерес до неї, єдине визначення суті торгівлі людьми з’явилося фактично у 2000 р. у Протоколі по попередженню та припиненню торгівлі людьми, особливо

жінками та дітьми, та покаранні за неї, який доповнює Конвенцію ООН по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю [3]. Як і раніше, підходи до визначення торгівлі людьми залишаються дискусійними, що неодноразово аналізувала автор та інші дослідники [1]. Водночас спостерігаються зміни у виборі їх пріоритетності. Так, завдяки активній діяльності Міжнародної організації праці, акценти зміщуються у бік розгляду проблеми через призму негативних наслідків глобалізації, розподілу трудових ресурсів у світовому та регіональному масштабах, у контексті вимушеної трудової міграції та примусової праці. Серед українських вчених такий підхід вперше запроваджений у 2002–2003 рр. дослідницькою групою МОП [2]. Перспективними результатами його застосування є необхідність змін у сфері зайнятості, створення належних умов роботи, що є дуже актуальним для України.

Для більшості представників державних органів, перш за все правоохоронних, торгівля людьми розглядається як проблема боротьби зі злочинністю. Стратегія протидії їй складається в цьому випадку в застосуванні кримінального покарання, розвитку міжнародної координації дій поліції та інших заходів, що дають можливість більш ефективно переслідувати злочинців. Така стратегія є продуктивною в контексті формування комплексних заходів протидії. Вважаємо, що увага в ній має акцентуватися на транснаціональному характері злочинів у цій сфері, формуванні відповідних міждержавних угод та організаційних зусиль по боротьбі із торгівлею людьми, без чого ефективна протидія не може здійснюватися.

Дедалі негативніше фахівці оцінюють намагання ототожнити торгівлю людьми з нелегальною міграцією, хоча саме в рамках цього підходу формуються найбільш “прості” засоби протидії – строгі візові режими на кордонах, криміналізація нелегальної міграції. Україна на собі відчуває негативні наслідки

застосування такого підходу з боку країн Європейського Співтовариства, які створюють нову “залізну завісу”, відокремлюючись від так званих “третіх” держав.

На жаль за останні роки, незважаючи на те, що вже з’явилося визначення торгівлі людьми, співтовариство практично не просунулося на шляху відокремлення торгівлі людьми від проституції, що створює не тільки неадекватне уявлення про проблему, але й тягне за собою боротьбу не з торгівлею людьми, а моралізаторство навколо осіб, які займаються проституцією (моральний підхід). Враження, що саме торгівля жінками покриває собою весь феномен торгівлі людьми, створюється тому, що великий відсоток у ньому посідають жінки та дівчата, яких продають з метою використання у примусовій проституції. Таке сприйняття проблеми закріпилося в міжнародних документах і національних законодавствах багатьох країн світу, зокрема у Конвенції ООН “Про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами”, що була прийнята в 1949 р. Насправді поняття “торгівля людьми” охоплює більш широке коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: чоловіки – з метою експлуатації в праці, у тому числі, в “потогінному виробництві”, жінки – для виконання примусових репродуктивних функцій та примусових шлюбів, діти – з метою використання в жебрацтві, примусового усиновлення/удочеріння, будь-яка особа – для домашнього рабства, вилучення – для трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми [6].

Досить складним виявляється і застосування підходу, у рамках якого торгівля людьми розглядається як порушення прав людини, за яке повинні нести відповідальність держави. Важливим етапом у становленні такої концепції стала Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.), коли впер-

ше насильство над жінками було визнано порушенням прав людини. З позицій захисту прав людини в останні роки розроблявся ряд міжнародних документів по боротьбі з торгівлею людьми (Гаазька Міністерська Декларація (1997 р.), Конвенція ООН по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю (2000 р.), Брюссельська декларація (2002 р.). Проблеми виникають при переході від декларативних положень до формування політики “позитивних дій”, яка базується на підвищенні і зміцненні статусу людини в суспільстві, її прав, що у перспективі виключає саму можливість продавати чи купувати людей.

Серед причин поширення торгівлі людьми в пострадянських країнах (внутрішніх та зовнішніх) [8], також спостерігається певна динаміка. Так, традиційно виділяються безробіття, низький рівень життя, правова неграмотність населення, поверхові уявлення про легкість життя у західних країнах, відсутність реальної інформації про проблему, сексуалізація життя, реклама сексу, інтернаціоналізація економіки, активна міжнародна трудова міграція, поява можливості для українських громадян виїзду за кордон тощо. На першому місці серед внутрішніх факторів залишається скрутне економічне становище. Фемінізація бідності сприяє пошуку будь-яких заробітків, навіть без врахування можливих негативних наслідків. Дослідники з різних країн помітили, що в цій ситуації жінки швидше погоджуються на роботу, що не відповідає їх рівню освіти і кваліфікації, у той час, як чоловіки в подібній ситуації вагаються. Зростає кількість родин, де жінки є головними годувальницями, на чії плечі лягає відповідальність за всю родину. Але якщо 5–8 років тому головним чинником бідності було безробіття, то сьогодні і жінки, і експерти наголошують не стільки на безробітті як причині бідності, скільки на дуже низьких заробітках, які не дотягують до межі бідності навіть за висококваліфіковану

працю (лікарі, медичні працівники, вчителі, серед яких абсолютна більшість – жінки), наслідком чого стає бідність і безвихідь. Спостерігається унікальне явище обвального зниження рівня життя тієї частини населення, що за світовими стандартами відноситься до “середнього класу”. Все це штовхає громадян на пошук роботи за межами України. Тим часом найбільш доступною для українських жінок сферою заробітку за кордоном є сексуальна індустрія, причому в нелегальному її варіанті. Безпосереднє спілкування з жінками, які бажають їхати працювати за кордон, і з тими, хто повернувся відтіля, свідчить, що негативну роль у поширенні торгівлі людьми в Україні, як і раніше, відіграє недостатня поінформованість українських громадян щодо можливостей працевлаштування за кордоном, а також про наслідки нелегального перебування там.

Неефективність політичних та економічних перетворень в державі, корупованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення, нездійсненність романтичних мрій перших років незалежності призвели до появи ще одного фактору – невіри в позитивні зміни в країні. Складність ситуації полягає в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та реалізації в українському суспільстві. Батьки не бачать перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але і як стратегія життєвого шляху для молодого покоління. Зрозуміло, що інформаційні кампанії в цьому випадку не можуть розглядатися у якості методу протидії, необхідні суттєві зміни в управлінні соціальними та політичними процесами в суспільстві.

Ситуація ускладнюється тим, що процес міграції починає швидко ставати криміногенним, оскільки легальних

можливостей виїхати працювати за кордон замало для усіх бажуючих. Крім того, серед факторів, що негативно впливають на поширення торгівлі людьми, фахівці все частіше відзначають посилення загальної криміналізації суспільства. “Бідність, неможливість працевлаштування й освіти через корумпованість майже всіх сфер життєдіяльності є одним з головних чинників залучення до кримінального бізнесу великої кількості людей. І насамперед це стосується підліткової частини населення України, яка розуміючи батьківську неспроможність забезпечувати родину належним чином, у багатьох випадках стає на шлях учинення злочинів” [5, с. 91–92].

У групі правових чинників також відбулися певні зміни. Прийнятий закон проти торгівлі людьми, але відсутня реально працююча системи захисту потерпілих від торговців живим товаром в Україні. Відсутній закон про соціальний захист українських громадян за кордоном.

Причини торгівлі людьми потрібно шукати і в існуванні зовнішніх чинників, серед яких слід відзначити відкриття кордонів, що спрощує можливості для туризму і пошуку роботи; інтернаціоналізацію тіньової економіки; формування міжнародних кримінальних об’єднань; зростання різниці між багатими і бідними країнами; лояльне до проституції законодавство багатьох країн світу; глобалізацію економіки та міграції. І тут абсолютно зрозуміло, що ліквідувати ці глобальні чинники складно, практично неможливо. Але потрібно їх вивчати, розуміти, щоб враховувати у діяльності з протидії торгівлі людьми.

Важливим чинником, який сформувався та виявився вже на початку нового століття, є наявність так званої соціальної мережі за кордоном. За даними дослідження Міжнародної організації праці, у більшості мігрантів як благополучних, так і жертв торгівлі людьми, за кордоном працює хтось із родичів чи близьких друзів, що сприяє поінформо-

ваності про можливість працевлаштування за кордоном, значно полегшує процес виїзду [2]. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки – оформлення візи і закордонного паспорта, покупку квитків. Ці грошові витрати є додатковим мотивуючим фактором, що не дозволяє людям відмовитися від поїздки у випадку виникнення сумнівів у її безпеці, вони ж стають і причиною того, що мігранти не можуть добровільно залишити роботу, тому що повинні повернути борги [2].

Досвід роботи правоохоронних органів та неурядових організацій по допомозі потерпілим від торгівлі людьми дає можливість зробити таке узагальнення щодо громадян, які попадають до рук торговців людьми, та розподілити їх на наступні категорії: 1) жінки, які виїхали за кордон за власним бажанням, з метою працевлаштування і здогадувалися, що будуть займатися проституцією, але надалі стали жертвами торговців людьми; 2) переважно жінки, але й чоловіки, котрі виїхали за кордон за власним бажанням, з надією працевлаштуватися у сфері послуг або розвагі т. ін., але надалі стали жертвами торговців людьми; 3) ті, котрі виїхали за кордон за власним бажанням, але, будучи обманутими ще на території України, надалі стали жертвами торговців людьми, потрапивши в кабальні умови праці та життя; 4) ті, котрі стали потерпілими від торгівлі людьми на території своєї країни і були вивезені за кордон проти своєї волі, шляхом залякування і т. ін. [4].

Торгівля живим товаром як асоціальне, кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні і у світі взагалі. Тому з часом в торгівлі людьми з’являються нові тенденції. Під час опитування, яке проводилося в 2003

р. Державним інститутом проблем сім'ї та молоді на замовлення Державного комітету України у справах сім'ї та молоді (нині Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді), усі опитані експерти одноставно відмічали наявність еволюції в ситуації з торгівлею людьми в Україні, зростання масштабів проблеми. “Певна еволюція відбувається, зокрема змінюються методи та підходи злочинних угруповань, методи вербування, групи ризику. Коли почалася широка інформаційна кампанія, почали вербувати людей з невеликих міст, де рівень інформованості набагато нижчий” [7]. Зміни мають наступні прояви:

1. Потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки.

2. Усе менше жінок у віці до 35 років, а більше молодих – 15–19 років вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження секс-бізнесу і дитячого рабства. З'являється інформація про факти торгівлі дітьми.

3. Торговці висувають більше вимог до “якості товару”.

4. Все більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках. Їх вік 30–50 років.

5. Нові місця пошуку товару. Торговці переходять до вербування у сільську місцевість.

6. Більш завуальованим та законспірованим є вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають до рук покупцеві за кордоном, одержуючи відразу гроші. Раніше вербувальники лише набирали людей і оформляли документи – подальші функції виконували інші злочинці. У такій ситуації вербувальники часто не одержували обіцяні їм гроші.

7. Поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, в тому числі на замовлення іноземців.

8. Змінюються форми торгівлі людьми, шляхи вивезення, зростають масштаби проблеми.

Це є свідченням недостатньої ефективності правової та організаційної протидії торгівлі людьми в Україні. Хоча українське законодавство передбачає досить суворе покарання за торгівлю людьми, однак, зважаючи на те, що залишається мотивація у людей для виїзду за кордон і високі прибутки у тих, хто вивозить, найближчим часом, поки не запрацюють міжнародні механізми, передбачені Конвенцією ООН, змін не відбудеться. Саме тому мають бути сформовані національні стратегії протидії, що базуються на глибокому розумінні проблеми торгівлі людьми та її динаміки у суспільстві.

-
1. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, знан та перспективи розвитку. – Харків. НУВС. – 2001
  2. Кир'ян Т. М., Варецька О. М., Левченко К. Б. та інші Проект звіту про результати дослідження “Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації” – МБП, Київ, 2003.
  3. Конвенція ООН по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю; Докладовий Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми, і про покарання за неї. – Київ, 2002.
  4. Дані начальника відділу по боротьбі із злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми Департаменту карного розшуку МВС України Андрієнко М. І. та Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда-Україна”
  5. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини. – Луганськ, 2003. – С. 91–92.
  6. Левченко К. Б. “Торгівля людьми” та “торгівля жінками”: проблеми формування термінології сучасних документів. – Вісник УВС № 11. – Харків, 2000.

7. З експертного інтерв'ю з М.М.Максютою – в 2000-2002 рр. начальником відділу по боротьбі із злочинами пов'язаними з торгівлею людьми МВС України 20 травня 2003 р.
8. Гендерний аналіз українського суспільства. – К., 1999; Левченко К. Б. Торгівля жінками – порушення прав людини. – Вісник Університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск. “Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України” Харків, 1999 та ін.

Подано до редакції 09.03.2004

Abstract. TRAFFIC IN PEOPLE AS ONE OF THE MOST BURNING PROBLEMS OF THE PRESENT (SOCIAL AND LEGAL ANALYSIS) The author of the article analyses the reasons of appearance and spreading of such as people's trade in the world and in Ukraine in particular. He looks throw the ways of people's prevention of people's hitting into slavery and ways of fighting with this kind of criminal.